

Qəmzə HACIYEVA
Baş müəllim

ÖLKƏŞÜNASLIQ BIBLIOQRAFIYASININ ƏHƏMIYYƏTİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Keçən əsrin son onilliyi dünyanın coğrafi-siyasi xəritəsində əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verməsi, dünya siyasətində yeni üfüqlərin açılması ilə əlamətdar olmuşdur. Beynəlxalq aləmdə gedən global hadisələr nəticəsində Azərbaycan xalqı da öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş və XXI əsrə Avropa xalqları ailəsinin bərabərhüquqlu üzvü kimi qədəm qoymuşdur. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, xalqımız müstəqilliyinin qorunub möhkəmləndirilməsi, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsi, yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin yaradılması sahəsində inamlı addımlar atır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafı, beynəlxalq münasibətlərin bərabərhüquqlu üzvü kimi çıxış etməsi, nüfuzlu iqtisadi və siyasi qurumlara inteqrasiyası nəinki ölkə əhalisinin, o cümlədən dünya azərbaycanlılarının birgə maraqlarına cavab verir. 2001-ci il noyabrın 9-10-da keçirilmiş Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında qeyd olunmuşdur: «Dünya azərbaycanlılarının ən mühüm, ən müqəddəs vəzifələrindən biri Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti, bütün dünya azərbaycanlılarının mənəvi-siyasi iradəsinin nəticəsi olan müstəqil dövlətçiliyi qoruyub saxlamaqdan, milli dövlətimizin dünya birliyində özünəməxsus yer tutmasına çalışmaqdan ibarətdir. Azərbaycan dilini, milli-əxlaqi dəyərləri, azərbaycanlıların bir xalq, bir millət kimi formalaşdığı tarixi Vətənin şərəfini qorumaq hər bir azərbaycanlının müqəddəs vəzifəsidir» (2; 10 noyabr). Qurultayda həm də azərbaycanşünaslıq üzrə mütəxəssislərin hazırlanması, bu sahədə müvafiq informasiya mübadiləsinin genişləndirilməsi məsələləri də xüsusi olaraq irəli sürülmüşdür.

Bütün bunlar ölkəşünaslığın, o cümlədən bu haqda biblioqrafik informasiyanın hazırlanıb tələbatçılara çatdırılmasının əhəmiyyətini daha artırmış olur.

«Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilir: «Kitabxana – elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial instituttur» (1; s.3-16).

Vətəndaş cəmiyyətində informasiya, kitabxana, biblioqrafiya müəssisələri həm dövlət, həm də özəl şəxsi və ictimai ola bilərlər. Lakin onların hamısı cəmiyyətdə inteqrasiyalı rol oynayaraq, müxtəlif strukturların yaradılmasına, fəaliyyət göstərməsinə, qarşılıqlı əlaqəsinə təsir göstərir. Nəticədə biblioqrafik ehtiyatların, xidmətlərin və tələbatların optimal uyğunluğu yaranır. Hazırda biblioqrafik səviyyədə kommunikativ prosesin bərpa edilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin sosial strukturunun müdafiəsinin təmin olunması başlıca vəzifələrdəndir. Biblioqrafik informasiya mənbələri cəmiyyətin müxtəlif sahələrində istiqamətlənməyə kömək edir, indiki elektron məlumat axtarış sistemində və kompüter şəbəkəsində insanlararası kommunikasiyaya təsir göstərir.

Ümumi biblioqrafik sistemin mühüm tərkib hissəsi kimi ölkəşünaslıq üzrə kitabxana-biblioqrafiya ehtiyatlarının formalaşması, biblioqrafik xidmətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi bilavasitə ölkəşünaslıq biblioqrafiyasının təşkili səviyyəsindən, onun nəzəri-metodik aspektlərinin işlənmə dərəcəsindən asılıdır.

Müasir dövrdə ölkəşünaslığın vəzifələri və məzmunu çox müxtəlifdir. Faydalı qazıntıların axtarışı, təbii sərvətlərin öyrənilməsi, müxtəlif müşahidələr, yerli flora və faunanın toplanması, meşələrin xəritəsinin tərtibi və digər məsələlər ölkəşünaslıqla sıx bağlıdır. Ölkəşünaslığın vəzifələrindən biri də yerli əhalinin etnik tərkibini aydınlaşdırmaq, tarixi abidələri aşkara çıxartıb, onların uçot və mühafizəsini təşkil etmək, şifahi xalq yaradıcılığını, yerli dialekt və şivələri və s. Öyrənməkdir. Bununla ölkəşünaslar müxtəlif sahələrdə aparılan elmi-tədqiqat işlərinə yaxından köməklik göstərir, yetişməkdə olan gənc nəslin estetik tərbiyəsinə, müstəqil yaradıcılıq fəaliyyətinə əsaslı təsir göstərir.

Ölkəşünaslığın üç əsas təşkilati forması mövcuddur: dövlət, ictimai və məktəb.

Dövlət ölkəşünaslığına ilk növbədə ölkənin dövlət strukturları, icra hakimiyyəti və təsərrüfat orqanları tərəfindən öyrənilməsi daxildir. Onlarda ölkənin, şəhər və ya bölgənin iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə dair müxtəlif sənədlər, statistik materiallar toplanır. Ali məktəblər, elmi-tədqiqat institutları, Azərbaycan Milli EA-nın şöbə və filialları da böyük ölkəşünaslıq işi aparırlar. Onların tədqiqatlarında ölkəşünaslıq

mövzusu mühüm yer tutur. Ölkəşünaslığın dövlət sistemində ölkəşünaslıq muzeylərinin fəaliyyəti daha diqqətəlayiqdir. Onlar tarixi abidələri, sənət əsərlərini toplayıb öyrənir, təbliğ edir, müvafiq sərgilər təşkil edirlər. Nəşriyyatlar, kitab mağazaları ölkəşünaslıq ədəbiyyatının nəşrini yayılmasını və təbliğini həyata keçirirlər.

Dövlət ölkəşünaslığının mühüm tərkib hissəsini kitabxanaların bu sahədəki fəaliyyəti təşkil edir. Universal və xüsusi elmi kitabxanalar, MKS-lər və b. ölkə haqqında ədəbiyyatla fondun komplektləşdirilməsi, habelə fondun yaradılması, müvafiq soraq-biblioqrafiya aparatının təşkili ilə məşğul olurlar. Belə baza əsasında kitabxanalar ölkəşünaslıq üzrə müxtəlif istiqamətli biblioqrafik iş aparırlar.

Dövlət ölkəşünaslığı ictimai ölkəşünaslıqla sıx bağlıdır. O, yerli ictimai təşkilatlar tərəfindən toplanmış materialları ümumiləşdirir, onlardan istifadə edir, eyni zamanda ölkənin öyrənilməsi üçün mövzu istiqamətini müəyyənləşdirməkdə ölkəşünaslara yaxından köməklik göstərir.

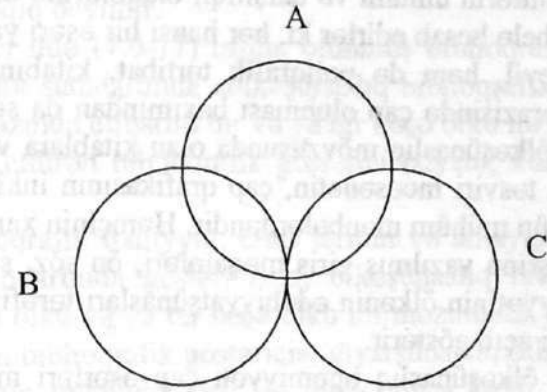
Məktəb ölkəşünaslığı müasir dövrdə həqiqi mənada kütləvi xarakter almışdır. Milyonlarla şagird tədris prosesində, müxtəlif dərəcələrdə, ekskursiya və səyahətlər zamanı öz ölkələrini öyrənirlər. Tədris proqramlarında da bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilir.

Ölkəni öyrənmə mənbələri öz xarakter və məzmununa görə müxtəlifdir. Bunlara ilk növbədə arxeoloji qazıntıların nəticələri, maddi mədəniyyət abidələri, yerli flora və fauna, faydalı qazıntı nümunələri, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları və s. aiddir. Bu materiallar ölkəşünaslıq muzeylərində toplanıb nümayiş etdirilir.

Ölkə tarixinin, mədəniyyət və incəsənətinin, əhalinin məişətinin öyrənilməsində dilçilik materialları, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri (nağıllar, rəvayət və əfsanələr, mahnılar, atalar sözləri və s.) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatçılar üçün arxiv sənədləri (aktlar, memuarlar, məktublar) də böyük maraq doğurur. Belə sənədlər nəticəsində sonralar bir çox naməlum tarixi faktlar müəyyənləşdirilmişdi.

Ölkəşünaslıq mənbələrinə eyni zamanda çap əsərləri də daxildir. Çap əsərləri ölkə ilə müxtəlif əlamətlərə görə bağlı olurlar: 1) nəşr olunduğu yerdən, vaxtdan, üsuldən, dildən asılı olmayaraq öz məzmununa görə – ölkəşünaslıq ədəbiyyatı (A); 2) məzmunundan və digər əlamətlərdən asılı olmayaraq nəşr yerinə görə (B); 3) müəlliflik mənsubiyyətinə görə, yəni yerli xadimlərin əsərləri və onların həyat və fəaliyyəti ilə bağlı ədəbiyyat (C).

Belə bölgü müəyyən mənada şərtidir. Təcrübədə bu kompleks ədəbiyyat bir-birilə üzvü bağlı olub üst-üstə düşürlər. Bunu aşağıdakı şəkildən daha aydın görmək olar.

Şəkil 1. Ölkə ilə bağlı çap əsərləri komplekslərinin qarşılıqlı münasibəti

Şəkil 1-dən görüldüyü kimi, ölkəşünaslıq ədəbiyyatına (A) ölkə ərazisində çap olunan əsərlər (1), xaricdə çap olunanlar (2), həmçinin yerli xadimlərin ölkə ərazisində (4) və xaricdə (3) çap olunan əsərləri daxildir. Yerli nəşrlər (B) məzmunca həm ölkəşünaslıq (1,4), həm də qeyri-ölkəşünaslıq, yəni başqa məzmununda (5, 6) ola bilərlər. Eyni zamanda yerli xadimlərin əsərləri və onlar haqqında olan ədəbiyyat (C) da həm ölkəşünaslıq (3,4), həm də başqa məzmununda (6, 7) olurlar.

Deməli, bütünlükdə mahiyyətə yalnız A kompleksi ölkə ilə əlaqədardır. B (5, 6) və C (6, 7) komplekslərinin məzmunu isə çox vaxt qeyri-ölkəşünaslıq olub və buna görə də onlar ölkə ilə həm məzmunca, həm də formal əlamətə görə (nəşr yeri, müəllif mənsubiyyəti) bağlı olurlar.

Buradan ümumi nəticə çıxararaq, belə fikrə gəlmək olar ki, «ölkəşünaslıq biblioqrafiyası ölkə ilə məzmunca bağlı olan biblioqrafik informasiyanın hazırlanması və yayılması ilə məşğul olan elmi-təcrübi fəaliyyət sahəsidir» (6; s.12).

Bununla belə, ölkəşünaslıq biblioqrafiyasını daha geniş mənada götürüb, hər üç ədəbiyyat kompleksini bütünlükdə ona aid edən fikirlər də mövcuddur. Yəni ölkəşünaslıq biblioqrafiyası aşağıdakı şəkildə fərqləndirilir: 1) Nəşr yerindən asılı olmayaraq müəyyən ölkə haqqında ədəbiyyatın biblioqrafiyası (bunu ölkəşünaslıq ədəbiyyatının biblioqra-

fiyası da adlandırılır); 2) Yerli xadimlərin biobibliografiyası; 3) Məzmunundan asılı olmayaraq yerli nəşrlərin bibliografiyası (3; s.65-66).

Bu halda onların arasındakı fərqli cəhətlərə deyil, bibliografik təcrübədə bu komponentlərin ümumi və qarşılıqlı əlaqələrinə diqqət yetirilir. Eyni zamanda belə hesab edirlər ki, hər hansı bir əsəri yalnız onun mövzusunə görə deyil, həm də poliqrifik tərtibat, kitabın məlumat aparatı, onun ölkə ərazisində çap olunması baxımından da səciyyələndirilməlidir. Qeyri-ölkəşünaslıq mövzusunda olan kitablara verilmiş illüstrasiyalar ölkədə təsviri incəsənətin, çap qrafikasının inkişaf səviyyəsini öyrənmək üçün mühüm mənbələrdəndir. Həmçinin xarici yazıçıların əsərlərinin nəşrinə yazılmış giriş məqalələri, ön söz, şərhlər onların həyat və fəaliyyətinin ölkənin ədəbiyyatşünasları tərəfindən necə əhatəli öyrənildiyini açıb göstərir.

Yerli nəşrlərin ölkəşünaslıq əhəmiyyəti çap əsərləri məcmusuna cəm halında yanaşıldıqda da diqqəti cəlb edir. Məsələn, hətta müəyyən dövr üçün yerli nəşrlərin ümumi siyahısı ölkədə iqtisadiyyatın, elmin, mədəniyyətin inkişaf xüsusiyyətləri haqqında fikir söyləməyə imkan verir.

Lakin ölkəşünaslıq ədəbiyyatının bibliografiyasının belə geniş mənada şərh olunmasının bəzi çatışmayan cəhətləri də vardır. Belə ki, ölkəşünaslıq ədəbiyyatının tərkib hissələri müxtəlif əlamətlərə görə (məzmun, nəşr yeri, müəllif və s.) seçilir ki, bununla da anlayışlar arasındakı məntiqi qaydalardan biri pozulur. Başqa sözlə, mənsəf anlayışının növlərə bölünməsi vahid bölgü əsasında aparılmalıdır.

Əvvəla, xüsusiyyətin (ölkəşünaslıq ədəbiyyatının bibliografiyası) və ümumünün (ölkəşünaslıq bibliografiyası) eyniləşdirilməsi bu kateqoriyaların dialektikasını təhrif edir. İkincisi isə ölkəşünaslıq bibliografiyasının tərkib hissələri müxtəlif əlamətlərə görə (məzmun, nəşr yeri, müəllif və şəxsi mənsubiyyət) seçilir ki, bununla da anlayışlar üzərindəki məntiqi qaydalardan biri pozulur.

Son dövrlərdə ölkəşünaslıq bibliografiyasının məzmunu ilə bağlı mübahisələrin həlli üçün məhəlli bibliografiya konsepsiyası irəli sürülür. Rus bibliografları A.N.Buçenkov və A.N.Maslovanın irəli sürükləri bu konsepsiyaya görə məhəlli bibliografiya ərazi- bibliografik kompleks kimi götürülür və regionda bibliografik informasiyanın hazırlanması və yayılması üzrə elmi-təcrübə fəaliyyət kimi səciyyələndirilir. Regionşünaslıq bibliografiyasına ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq bibliografiyaları da aid edilir.

Lakin bu konsepsiyanın da nöqsan cəhətləri vardır. Belə ki, müəyyən ərazini, dövləti, onların məcmuunu, qitəni və ya onun bir hissəsini,

planeti və s. region kimi adlandırmaq olar. Çünki adları çəkilən bu obyektlərin hər biri tamın bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər. Bu halda «məhəlli bibliografiya»nın sərhədləri çox geniş olmaqla yanaşı, həm də dəqiq deyildir.

1977-ci ildə (7.0-77) təsdiq olunmuş bibliografiya terminləri haqqında dövlət standartında «ölkəşünaslıq bibliografik göstəricisi (siyahı, xülasə) məzmunu etibarilə bir və ya bir neçə ölkə ilə bağlı olan çap əsərlərini əks etdirən bibliografik göstərici (siyahı, xülasə)» hesab olunur (5; s.114).

«Bibliografik fəaliyyət. Əsas termin və anlayışlar» (ГОСТ 7.0-84) dövlət standartında göstərilir ki, ölkəşünaslıq bibliografik göstəricisi «hər hansı ölkə və ya bir neçə ölkə ilə məzmunca bağlı olan sənədləri əks etdirən bibliografik göstərici», diyarşünaslıq bibliografik göstəricisi isə «ölkənin müəyyən yeri ilə məzmunca bağlı olan sənədləri əks etdirən bibliografik göstərici»lərdir (7; s.11).

«Ümumi bibliografiyaşünaslıq» dərliyində qeyd olunur ki, diyarşünaslıq və ölkəşünaslıq bibliografiyası anlayışlarının müəyyənləşdirilməsində məzmun-ərazi (yəni məzmun-forma) əlaməti əsas götürülür. Birinci halda söhbət ölkə daxilində müəyyən yerlə (rayonla, şəhərlə, vilayətlə, coğrafi bölgə ilə və i.a.), ikinci halda müəyyən ölkə ilə, dövlətlə əlaqədar məzmunca malik ədəbiyyatla bibliografik iş nəzərdə tutulur (4; s.105).

Belə ədəbiyyat ən müxtəlif məzmunca malik ola bilər və bu nöqtəy-nəzərdən diyarşünaslıq və ölkəşünaslıq bibliografiyasını universal hesab etmək olar. Lakin diyarşünaslıq və ölkəşünaslıq özləri əslində kompleks xarakterli xüsusi bilik sahələridir. Deməli, bunlarla əlaqədar olan bibliografiya da sahəvidir. Bundan başqa, diyar və ya ölkənin məzmunu etibarilə yalnız bir sahəsi (tarix, ekologiya və s.) ilə bağlı ədəbiyyatın bibliografik göstəricisi yaradılsa, onda həmin diyarşünaslıq və ya ölkəşünaslıq bibliografik vəsaiti sırf sahəvi xarakter alır.

Bütünlükdə bibliografiyanın bir hissəsi kimi ölkəşünaslıq bibliografiyası da bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki fəaliyyət sahəsinə malikdir: təcrübə (sənədlərin bibliografiyalaşdırılması, bibliografik xidmət) və elmi (ölkəşünaslıq bibliografiyaşünaslığı).

Bibliografiyalaşdırma prosesində ölkəşünaslıq bibliografik vəsaitləri (göstəricilər, siyahılar, ədəbiyyat xülasələri) yaradılır ki, onlar da müxtəlif əlamətlərə görə fərqləndirilir. İctimai istiqamətinə görə (məqsəd və oxucu) ölkəşünaslıq bibliografiyası elmi-köməkçi və tövsiyə xarakterlidir. Funksional - məqsəd və xronoloji əlamətə görə cari, retrospektiv və perspektiv olurlar. Bibliografiyalaşdırılan sənədlərin məzmu-

nuna görə universal, kompleks, mövzu, sahəvi, şəxsi və biobibliografik ölkəşünaslıq vəsaitlərinə ayrılırlar.

Ümumiyyətlə, ölkəşünaslıq bibliografiyası ümumi bibliografik sistemin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi cəmiyyətin bibliografik təminatında mühüm rol oynayır. Ölkəşünaslıq xarakterli bibliografik informasiya məhsuldar qüvvələrin və təbii ehtiyatların dərinədən və kompleks tədqiqinə, iqtisadi və mədəni inkişafın optimal istiqamətinin müəyyənləşdirilməsinə, idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə əməli köməklik göstərir. Bu baxımdan ölkəşünaslıq bibliografiyası təşkilati, istehsalat və elmi funksiyaları yerinə yetirir. Ona tərbiyəvi və idraki funksiyalar da aiddir. Ölkənin tarixi keçmişi, yerli xadimlərin, görkəmli şəxslərin həyat və fəaliyyəti ilə tanışlıq, sözsüz ki, hər bir şəxsə də iftixar hissi doğurur.

Ölkəşünaslıq bibliografiyaşünaslığı da 4 əsas istiqamətdə inkişaf etdirilir: nəzəri, tarixi, metodiki və təşkilati. Təəssüf ki, respublikamızda bu problemlər indiyə kimi ən az tədqiq edilən sahələrdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. «Kitابخана işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu // *Kitابخanaşünaslıq və bibliografiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.*-1999.-№1.-S.3-16.
2. Əliyev H.Ə. *Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında nitqi* // *Xalq qəzeti.*-2001.- 10 noyabr.-S.2.
3. Əliyev Z.H. *Bibliografiyanın nəzəriyyəsi və metodikası.*-B.,1973.-S.65-66.
4. Əliyev Z.H. *Ümumi bibliografiyaşünaslıq.*- B.,2001.—S.105.
5. Xələfov Ə.T.*Bibliografiya terminləri haqqında* // *Elmi əsərlər / M.F.Axundov adına ADK.*-B.,1980.-Buraxılış 1.-S.114.
6. Мамонтов А.В., Щерба Н.Н. *Краеведческая библиография.*-М.,1989.-С.12.
7. *Стандарты по библиотечному делу и библиографии.*- М.,1985.-С.11.

Гамза Гаджиева

ЗНАЧЕНИЕ И ЗАДАЧИ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ БИБЛИОГРАФИИ

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются проблемы формирования в Азербайджане библиографии текстов, как важного вида научно-вспомогательной библиографии, его теоретические и методические основы.